SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

ULUG‘BEK HAMDAMNING TANQIDIY TAFAKKURI

Muqimova Odinaxon Davlatjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotining taniqli vakili, yozuvchi, shoir, dramaturg va adabiy munaqqid Ulug‘bek Hamdamning tanqidiy tafakkurining shakllanishi, uning asosiy tamoyillari, qiyosiy metodika asosidagi tahlil uslubi hamda o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi tutgan o‘rni ilmiy-nazariy va tarixiy-adabiy jihatdan tahlil etiladi. Munaqqidning tanqidiy qarashlarining badiiy-estetik poydevori, uning adib shaxsiyatiga oid baholash tamoyillari shuningdek, tanqidchi sifatida bajargan “Muqaddas Vazifasi” haqidagi tasavvurlari tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar

U. Hamdam, tanqidiy tafakkur, adabiy tanqid, munaqqid, badiiy-estetik baho, qiyoslash metodi, tanqidiy uslub, ijtimoiy mas’uliyat.

Abstract

This article provides a scientific and historical-literary analysis of the critical thinking of Ulugbek Hamdam, a prominent representative of modern Uzbek literature – a writer, poet, playwright and literary critic. The article examines the foundations of the critic’s thinking, his comparative analytical method, aesthetic evaluation principles, and his place in Uzbek literary criticism.

Keywords

U. Hamdam, critical thinking, literary criticism, critic, aesthetic evaluation, comparative method, social responsibility.

Kirish

O‘zbek adabiy tanqidchiligining milliy tajribasida qadimiy ildizlar mavjud bo‘lsa-da, mustaqillik yillari adabiy jarayonining murakkab, ko‘p qirrali tabiati yangi avlod munaqqidlarini yetishtirishni taqozo etdi. Ana shu avlod vakillarining eng ko‘zga ko‘ringanlari qatorida Ulug‘bek Hamdam o‘ziga xos o‘rin egallaydi. U nafaqat badiiy ijod sohasida — nasr, nazm va dramaturgiya yo‘nalishlarida tan olingan qalam egasi,

balki adabiy-tanqidiy fikr rivojiga munosib hissa qo‘shgan olim-munaqqid sifatida ham e’tirof etiladi.

Ulug‘bek Hamdam (Hamdamov Ulug‘bek) bir necha nasriy, nazmiy hamda adabiy-tanqidiy to‘plamlar muallifidir. Uning ilk nasriy kitobi 1998-yilda “Yolg‘izlik” nomi bilan chop etilgan. Shu muddatdan boshlab “Muvozanat”, “Isyon va itoat”, “Sabo va Samandar”, “Yo‘l”, “Na‘matak” nomli romanlari, “Tangriga eltuvchi isyon”, “Atirgul”, “Seni kutdim”, “Uzoqdagi Dinura” nomli she’riy va nasriy to‘plamlari, shuningdek “Badiiy tafakkur tadriji” va “Yangilanish ehtiyoji” nomli adabiy-tanqidiy to‘plamlari e’lon qilingan. Bundan tashqari, u Jaloliddin Rumiyning “Ichindagi ichindadir” asari hamda professor U. Turonning “Turkiy xalqlar mafkurasi tarixi” nomli asarlarini turk tilidan o‘zbek tiliga o‘girgan.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, Ulug‘bek Hamdam ijodi bilan bog‘liq ilmiy-tadqiqotlar asosan badiiy asarlari (“Muvozanat”, “Isyon va itoat” romanlari, “Tosh” hikoyasi) tahliliga qaratilgan bo‘lsa, uning adabiy-tanqidiy fikri, tanqidiy tafakkurining nazariy-metodologik asoslari hali ham to‘liq o‘rganilmagan. Shu sababli munaqqidning tanqidiy tafakkurini mustaqil tadqiq obyekti sifatida o‘rganish, ilmiy ahamiyatga ega ekanligi shubhasiz.

Maqolaning maqsadi — U. Hamdamning tanqidiy tafakkurining shakllanish manbalarini, unga xos metodologik tamoyillarni hamda bu tafakkurning o‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixidagi o‘rnini aniqlashdan iborat.

I. tanqidiy tafakkurning shakllanish manbalari

Ulug‘bek Hamdamning tanqidiy tafakkuri bir necha omil — iqtidorli ijodkorning badiiy tajribasi, keng jahoniy mutolaa hamda o‘zbek adabiyoti buyuk an’analariga chuqur bilimdonlik — ta’sirida shakllangan. Munaqqid sifatida uning ilk tajribalari o‘zbek adabiyotining yetuk namunalari bilan bevosita bog‘liq. Chunonchi, u qodiriyshunoslik yo‘nalishida “Qodiriyning xizmati nimada?” maqolasida buyuk yozuvchining ilmiy merosini talqin etar ekan, adibni ideallashtirish yo‘lidan bormaydi; aksincha, Qodiriyning davr kayfiyatiga bog‘liq ishlarini, zamonasozlik nuqtai nazaridan qo‘ygan kamchiliklarini ochiq ko‘rsatishga jur’at etadi. Bu yondashuv U. Hamdam tanqidining

asosiy tamoyili — “oqlov” bilan “alqov”ning o‘zaro uyg‘unligini namoyon etadi: u adibning buyukligini e’tirof etar ekan, uning xatolari yashirishdan qochadi.

Munaqqidning jahon adabiyoti bilan chambarchas bog‘liqligi ham uning tanqidiy tafakkuriga chuqur ta’sir ko‘rsatgan. U Albert Kamyuning “Begona”si, Bal’zakning “Inson komediyasi”, Tolstoy va Dostoyevskiy asarlari, turk adabiyoti namunalari bilan bir qatorda Rumiy merosi bilan bevosita shug‘ullangan. Bunday keng mutolaa unga badiiy asarni nafaqat mahalliy, balki umuminsoniy estetik mezonlar asosida baholash imkonini bergan. Shu jihatdan uning tanqidiy tafakkuri milliy mazmunni umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligida talqin qilishga intiladi.

O‘zbek adabiy an’analariga oid munosabati ham shunga o‘xshash ijodiy xarakterga ega. U Abdulla Qodiriy va Cho‘lpondan obrazlarni milliy ruhiyat o‘ramida tasvirlash mahoratini o‘zlashtirgan, Oybekdan timsollarni ijtimoiy hayot bilan asoslashni, Abdulla Qahhordan personaj tasviridagi aniqlikni, Odil Yoqubovdan qahramon ruhiy dunyosini o‘ylar og‘ushida yoritishni o‘rgangan. Lekin munaqqid ustazlarning tajribasini mexanik takrorlashga qarshi chiqadi: uning nazdida an’ana shunchaki meros sifatida saqlanib qoladigan narsa emas, balki zamonaviy tafakkur nurlarida qayta jonlanadigan tirik organizm.

Ii. tanqidiy tafakkurning nazariy-metodologik tamoyillari

U. Hamdam tanqidiy tafakkurining markaziy g‘oyasi — adabiy ijodni jamiyatning ma’naviy islohoti vositasi sifatida qabul qilishdir. Munaqqidning o‘ziga xos fikricha, “haqiqiy ijodkor o‘z tavriga ko‘ra har doim oppozitsiyada yashab ijod qiladi. Uning oppozitsiyasi jamiyat va dunyoning mavjud holatini yanada yaxshilashga qaratilgan ehtiyojdan kelib chiqadi”. Bu fikr uning tanqidiy metodining kaliti hisoblanadi: har qanday badiiy asar baholanayotganda uning jamiyatning bugungi holatini yoritishi, nuqsonlarga qarshi kurashish vazifasini bajara olishi asosiy mezon qilib olinadi.

Munaqqid uchun ijodkorlik oddiy kasb emas, balki “taqdir tomonidan zimmasiga yuklatilgan Muqaddas Vazifa”dir: “Ijodkor o‘z asarlari orqali o‘quvchini Hazrati Inson bo‘lishga chaqirmog‘i kerak. Shundagina u taqdir tomonidan zimmasiga yuklatilgan Muqaddas Vazifani ado etgan bo‘ladi”. Tanqidiy tafakkur shu vazifani ado etishning bir vositasi sifatida tushuniladi — munaqqid ijodkorning yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchisi,

jamiyatning xolis baholovchisi va adabiy jarayondagi kamchilik hamda yutuqlarni aniqlaydigan faol a’zo.

U. Hamdam tahlilida qiyoslash metodini mahorat bilan qo‘llaydi. U tahlil etilayotgan ijodkorni adabiyot buyuk so‘z ustalariga mengzash orqali uning o‘rnini aniqlashga intiladi: Isajon Sultonning “Onaizorim” qissasini talqin etganda adibni Qodiriy bilan, Muhammad Yusuf she’riyatini tahlil qilganda esa shoirni Mashrab bilan qiyoslaydi. Bunday o‘xshatishlar ijodkorlarni kamsitish uchun emas, balki ularni buyuk an’ana davomchilari qatorida ko‘rish, o‘zbek adabiyotining ulug‘vor merosiga munosib avlod yetishayotganini ko‘rsatish maqsadida qo‘llaniladi.

Muhim jihat shundaki, munaqqid maqolalarida “alqov” ham, “o‘qlov” ham o‘z o‘rnida turadi. Chunonchi, u N. Ermatov she’riyatidagi nuqsonlarni ochiq ayta turib, shoirning “Turkiy elning shiddati so‘nganga o‘xshayotir” qatorlarini tanqid qiladi: “Shoirning bunday qilishga, so‘zda taslim bo‘lishga... haqqi yo‘q. Mayli, uning jismi taslim bo‘lsin, yengilsin, nobud bo‘lsin, biroq so‘zi emas, yuragi emas!”. Bu misol munaqqidning tanqidiy jasoratini, haq so‘zni ayta olish qobiliyatini yaqqol ko‘rsatadi.

Tanqidiy tafakkurining yana bir qirrasi — til va uslub masalasiga bag‘ishlangan chuqur ilmiy bilimdir. U. Hamdam she’riyat ilmini chuqur o‘zlashtirgan olimlardan biri sifatida she’r texnikasi, badiiy til va uslub muammolariga oid ilmiy maqola, monografiya va suhbatlari bilan adabiy jamoatchilikda qizg‘in bahs-munozaralar uyg‘otgan. Uslubni u subyekt va obyekt birligi sifatida talqin etib, munaqqid uslubini uning ichki dunyosining ishonchli ko‘rinishi deb baholaydi: “yorqin uslubga ega bo‘lishni xohlagan tanqidchining, eng avvalo, qalbi yorqin bo‘lishi” lozim.

Iii. tanqidiy tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlari

Birinchidan, U. Hamdam tanqidida falsafiy chuqurlik ustunlik qiladi. U adabiy asarni oddiy syujet tahlili darajasida emas, balki inson qismati, erkinlik va itoat, yolg‘izlik va jamoa kabi umuminsoniy kategoriyalar nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi. Uning “Isyon va itoat” romani tahlilida adib izlanishlarining “yengillashtirishga emas, balki murakkablashtirishga xizmat qiladi” degan xulosasi ana shu falsafiy yondashuvdan kelib chiqqan.

Ikkinchidan, uning tanqidida tarixiy bilimdonlik va sinovchanlik uyg‘unlashgan. O‘tgan asr adabiy jarayonini, xususan Fitrat, Cho‘lpon, Qodiriy merosini baholayotganda u tarixiy kontekstdan chiqib, shu bilan birga bugungi kunning talablaridan kelib chiqadi. Bu unga adabiy hodisani rivojlanish dinamikasida ko‘rish imkonini beradi.

Uchinchidan, munaqqid tanqidida insonparvarlik g‘oyasi markaziy o‘rin tutadi. Uning nazdida adabiyotning abadiy vazifasi — jamiyatni isloh etish, insonni kamolotga chorlashdir. Zamonaviy adabiyotda badiiy qidiruvlarning milliy zaminda ildiz otganini, u Yevropa modernizmining ko‘chirma nusxasi emas, balki o‘ziga xos shakl va mazmunga ega milliy adabiyot ekanini himoya qiladi.

To‘rtinchidan, U. Hamdam tanqidiy fikrining amaliy yo‘nalishi — yangi avlod ijodkorlarini qo‘llab-quvvatlash, ularga estetik yo‘l ko‘rsatishdir. U yosh ijodkorlarning she’rlarini tahlil etar ekan, ularni buyuk so‘z ustalarining davomchisi sifatida e’tirof etadi, bu esa bir tomondan ijodkorning o‘ziga ishonchini oshirsa, ikkinchi tomondan katta mas’uliyat yuklaydi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Ulug‘bek Hamdamning tanqidiy tafakkuri milliy adabiy an’ana, jahon estetikasi va zamonaviy ijtimoiy-falsafiy fikr uyg‘unligida shakllangan yaxlit nazariy tizimdir. Uning asosiy tamoyillari — munaqqidning jamiyat vijdoni bo‘lishi, ijodkorlikning Muqaddas Vazifa ekanligi, “alqov” va “o‘qlov” birligiga tayanish, qiyosiy tahlil metodiga suyangan holda ijodkor o‘rnini aniq belgilash — zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidchiligiga yangi sifat olib kirgan.

Munaqqid faqat tanqid emas, tahlil va bashorat ustaligidir: u adabiy jarayonning kechagi bilan bugunini, milliy bilan umuminsoniyni uyg‘unlashtirgan holda ertangi manzilga nazar tashlaydi. Shu ma’noda Ulug‘bek Hamdam tanqidiy merosi nafaqat adabiyotshunoslik, balki barcha gumanitar fanlar talabalari uchun amaliy-metodologik qo‘llanma bo‘la oladigan boy ilmiy manba ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamdam U. Badiiy tafakkur tadriji. Adabiy-tanqidiy to‘plam. — T.: 2005.
2. Hamdam U. Yangilanish ehtiyoji. Adabiy-tanqidiy to‘plam. — T.: 2013.
3. Hamdam U. Qodiriyning xizmati nimada? // Ziyouz.com portali. — 2012.

4. Hamdam U. Yozuvchining o‘qituvchi va ta’lim haqidagi o‘ylari. — 2018.

5. Qodirova N. Adabiy-tanqidiy maqolada ijodkor ichki olami (Ulug‘bek Hamdam ijodi misolida). — BuxDU ilmiy ishlar to‘plami.

6. “Isyon va itoat” romani va adabiy-tanqidiy bahs // Erus.uz ilmiy jurnali.

7. Ulug‘bek Hamdam asarlarida davr ruhi va insoniy munosabatlar talqini. // CyberLeninka ilmiy maqolalar bazasi.

8. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. — T.: Fan, 2015.

9. Tanqidchi jamiyat vijdoni bo‘lishi kerak. Jovli Xushboq bilan yozuvchi Ulug‘bek Hamdam gurungi. — 2019.

10. Fitrat va boshqa o‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixiga oid tadqiqotlar.